

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

ISSN 2081-6960

eISSN 2544-0659

Zeszyty Naukowe
Szkoly Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Scientific Journal
Warsaw University of Life Sciences – SGGW

**PROBLEMY
ROLNICTWA
ŚWIATOWEGO**

**PROBLEMS
OF WORLD
AGRICULTURE**

**Vol. 17 (XXXII)
No. 2**

**Warsaw University of Life Sciences Press
Warsaw 2017**

Julia Wojciechowska-Solis¹, Andrzej Soroka²

¹ Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

² Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach

Funkcjonowanie LGD Ziemi Kraśnickiej jako przykład aktywizacji obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej

Operation of LAG Kraśnik Area as an Example of Rural Areas Activation in EU Countries

Synopsis. Celem artykułu było wskazanie funkcjonowania LGD Ziemi Kraśnickiej jako przykład aktywizacji terenów wiejskich w kraju Unii Europejskiej jakim jest Polska. Przedstawiono funkcjonowanie LGD prowadzącego swoją działalność na obszarze jednego z najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej jakim jest województwo lubelskie, a w nim powiat kraśnicki. Zastosowaną metodą był sondaż diagnostyczny, a narzędziami badawczymi kwestionariusz ankiety i wywiadu. Podmiot badań to 96 członków funkcjonujących w grupie LGD. W opinii badanych LGD przyczyniło się do rozwoju działalności pozarolniczej w regionie, promocji gminy i zmniejszeniu bezrobocia. Walory przyrodnicze i turystyczne, istniejąca atrakcyjna infrastruktura inwestycyjna to najważniejsze walory badanego obszaru, a wspieranie lokalnej działalności, to główny cel funkcjonowania LGD. Strategia LGD w całości wypełnia swoje założenia na terenie objętym badaniami. Przyczynia się do rozwoju regionu, ukierunkowanego w szczególny sposób na odchodzeniu mieszkańców od produkcji rolniczej i przechodzenie do sektorów pozarolniczych, co jest podstawowym założeniem strategii LGD.

Słowa kluczowe: LGD, rozwój obszarów wiejskich, jakość życia społeczeństwa wiejskiego

Abstract. Main goal of the paper was to present the functioning of LAG Krasnik area as an example of rural areas activation in EU country - Poland. The operation of the LAG carrying out its activity in the area of one of the poorest regions of the European Union, the Lubelski Region, includes the Kraśnik district. The method used in the paper is a diagnostic survey using a questionnaire and interviews. The survey encompassed 96 members of the LAG. In their opinion LAG contributed to the development of non-agricultural activities and promotion of the area as well as reduction in unemployment. Outstanding natural features and landscapes as well as existing investment infrastructure were considered crucial qualities of the area and support for the local activity was thought to be the main goal of the LAG. Strategy of the LAG contributed to development of the region and to switching towards non-agricultural activities what was its core premise.

Key words: LAG, rural development, quality of life in rural areas

Wprowadzenie

Aktywizacja obszarów wiejskich to istotne wyzwanie stojące przed polską wsią, w której największym problemem jest bezrobocie, tak trudne do wyeliminowania na terenach rolniczych (Pięta i Stopolska, 2011, s. 5). Ze względu na zmieniające się trendy na

¹ dr, Zakład Agroturystyki i Rozwoju Obszarów Wiejskich UP w Lublinie, ul. Akademicka 13, 20-950 Lublin, e-mail: julia.wojciechowska@up.lublin.pl

² dr, e-mail: wachmistrz_soroka@o2.pl

polskim i światowym rynku rolniczym, większość mieszkańców utrzymujących się do tej pory z produkcji rolnej, w niedalekiej przyszłości będzie musiała przekwalifikować się i zdobyć nowe źródło dochodu.

Wysiłki władz, zarówno centralnych jak i lokalnych, ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa kulturowego poszczególnych krajów, doprowadziły do realizacji idei rozwoju obszarów wiejskich przez LGD. Jego główne działania skierowane są na rzecz rozwoju i promocji poszczególnych regionów oraz na wykorzystaniu ich potencjału (Nunvářová, 2007, s. 182). Działania mają sprzyjać poprawie konkurencyjności i przyczyniać się do aktywizacji i współpracy środowisk lokalnych (Pěluha, 2006, s. 83).

Polityka Unii Europejskiej o charakterze strukturalnym kierowana w obszary wiejskie jest finansowana z dwóch niezależnych źródeł: Polityki Spójności oraz Wspólnej Polityki Rolnej (Grosse i Hardt, 2010, s. 91), którą można scharakteryzować jako: konieczność współfinansowania wydatków przez państwa członkowskie, wprowadzanie programów na poziomie krajowym, określanie wielości zróżnicowanych grup beneficjentów i ocenę efektów realizowanych programów (Kiryluk-Dryjska i Baer-Nawrocka, 2014, s.18).

Lokalne Grupy Działania (LGD) są od 2004 r. nowym podmiotem w polskiej rzeczywistości społecznej, bowiem skupiają ludzi zainteresowanych wprowadzaniem zmian w miejscu ich zamieszkania. Zasadą LGD jest angażowanie podmiotów zarówno sektora publicznego, jak i sektora prywatnego, przy czym sektor publiczny nie może mieć więcej niż 50% głosów w organach podejmujących najważniejsze decyzje (Kołodziejczak, 2011, s. 206).

Od 1991 r. w Unii Europejskiej wprowadzono ukierunkowanie na program LEADER, który stał się metodą pobudzania aktywności lokalnych społeczności oraz ich zaangażowania w poszukiwanie i wykorzystanie potencjału na obszarach wiejskich. W swoich założeniach LEADER skonstruowany jest na oddolnej inicjatywie partnerskiej oraz na innowacyjnym podejściu do rozwoju obszarów wiejskich (Adamowicz i Zwolińska-Ligaj, 2009, s. 11). To również realizacja wynikających z niej projektów łączących zasoby, wiedzę i umiejętności przedstawicieli środowisk lokalnych (Podejście LEADER, 2006).

W Polsce budowanie oddolnych elementów partnerstwa publiczno-prawnego, jak również społecznego i ich funkcjonowanie jest pozytywnym doświadczeniem w społecznościach zamieszkujących obszary wiejskie (European Comission, 2013, s. 8-9). Grupy te z jednej strony są autorami strategii rozwoju obszaru lokalnego, na którym prowadzą swoją działalność, a z drugiej funkcjonują jako beneficjenci pomocy. Jednocześnie instytucjonalnie odpowiadają za wdrażanie przygotowanych strategii rozwoju oraz wydatkowania przyznanych na ten cel środków z funduszy UE. Podejmowane w ramach trójsektorowych partnerstw inicjatywy przez podmioty publiczne, gospodarcze i społeczne, przyczyniają się do podnoszenia jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich.

Celem artykułu było przedstawienie funkcjonowania LGD na przykładzie jednego z najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej jakim jest województwo lubelskie, a w nim powiat kraśnicki. Widomski i inni (2015) właśnie ten region Polski uznali za teren w najmniejszym stopniu rozwinięty gospodarczo. Poprzez opinie uczestników LGD starano się określić jak funkcjonuje grupa LGD, jaki ma wpływ na region. Starano się również określić zainteresowanie mieszkańców działaniami LGD.

Metody

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, z autorskim narzędziem badawczym w postaci kwestionariusza ankiety. Ankieta zawierała siedem pytań, z których w pracy wykorzystano trzy związane z postawionymi celami pracy. Przy pomiarze postaw skorzystano z pięciostopniowej skali Likerta. Wykorzystano również narzędzie badawcze w postaci kwestionariusza ankiety, którym badano lokalnego lidera grupy LGD³.

Obecnie (2017 rok) na terenie województwa lubelskiego funkcjonują 23 partnerstwa. LGD Ziemi Kraśnickiej działa na terenie 9 gmin, które w większości obejmują swoim zasięgiem obszary wiejskie. Liczebność tej grupy to 96 członków aktywnie funkcjonujących. W badaniach udział wzięli wszyscy członkowie, z których 60,4% stanowiły kobiety, natomiast 39,6% mężczyźni. W przedziale wiekowym do 35 lat było 40,6% badanych, w grupie 36 do 55 lat 39,3%, natomiast w przedziale wiekowym 56 i więcej lat 19,8%.

Przy analizach statystycznych wykorzystano program Statistica 10.1 PL, a w nim analizy funkcji dyskryminacyjnej. Zastosowano funkcję klasyfikacyjną w postaci wyliczenia współczynników, które określono dla każdej z grup. Przed przystąpieniem do analiz zbadano wielowymiarową normalność, sprawdzając każdą zmienną pod kątem normalności rozkładu. Statystycznie istotnymi określono te różnice średnich, których prawdopodobieństwo przypadkowości była mniejsza od $p < 0,05$.

Wyniki badań

Badając efekty funkcjonowania LGD w powiecie kraśnickim wykazano, iż największy postęp w rozwoju ich terenu badani widzieli w zdynamiczowaniu działalności pozarolniczej. W istotnie największym stopniu, przy $p < 0,001$, tego typu deklaracje dotyczyły najmłodszej grupy w wieku do 35 lat, u której wielkość funkcji klasyfikacyjnej była na poziomie 3,124, przy 2,753 i 2,319 w pozostałych grupach wiekowych. W modelu wysokie wartości funkcja klasyfikacyjna osiągnęła w dostrzeganej przez ankietowanych promocji w wyniku funkcjonowania LGD. We wszystkich badanych grupach, wielkości funkcji klasyfikacyjnej, wyrażającej stopień nasilenia odpowiedzi była na zbliżonym poziomie. W szczególności mieszkańcy w wieku do 55 lat zwracali uwagę na zmniejszenie bezrobocia wśród mieszkańców. Była to wielkość istotnie wyższa, przy $p < 0,001$, niż to miało miejsce wśród mieszkańców najstarszej grupy. Te wyniki miały swoje odniesienie do wskaźników GUS (2017), które wskazywały, iż bezrobocie na terenach funkcjonowania LGD w 2010 wyniosło 16%, przy 14% w roku 2014 i 8,3% w 2016 roku, kiedy wszedł do realizacji program PROW 2014-2020.

Dwie najstarsze grupy badanych w sposób istotny przy $p < 0,001$, w stosunku do grupy najmłodszych respondentów zwracało uwagę na zaangażowanie mieszkańców na rzeczy funkcjonowania LGD, natomiast grupa mieszkańców w wieku od 36 do 55 lat w sposób istotny, przy $p = 0,036$ deklarowała zauważalny rozwój współpracy międzynarodowej w wyniku funkcjonowanie w ramach LGD (tab. 1).

³ Leader 2017. Wywiad z liderem grupy LGD Ziemi Kraśnickiej na temat funkcjonowania grupy i ukazania efektów z tym związanych.

Tabela 1. Opinie mieszkańców na temat funkcjonowania LGD Powiatu Kraśnickiego

Table 1. Inhabitants' opinions on the functioning of the Kraśnik Area LAG

Efekty funkcjonowania LGD	Lambda Wilkasa: 0,632 F = 6,143 p<0,001*			Funkcja klasyfikacyjna Wiek badanych		
	Wilks' lambda	F value	P level	Do 35 lat	Od 36 do 55 lat	55 i więcej lat
Zaangażowanie mieszkańców na rzecz LGD	0,628	6,387	0,001*	0,217	0,485	0,586
Zmniejszenie poziomu bezrobocia	0,643	11,332	0,001*	1,908	1,897	1,232
Rozwój działalności pozarolniczej w regionie	0,657	12,453	0,001*	3,124	2,753	2,319
Promocja gmin tworzących obszar partnerstwa	0,622	0,967	0,328	1,984	1,969	2,005
Rozwój współpracy międzynarodowej	0,631	2,965	0,036*	0,725	0,643	0,717
Stała				15,732	17,329	19,032

*- istotne różnice przy p<0,05.

Źródło: badania własne.

Walory przyrodnicze i turystyczne, to w opinii ankietowanych najistotniejsze wartości jakie posiada powiat kraśnicki. Właśnie w tych atrybutach, zwłaszcza najmłodsza grupa badanych upatrywała czynników, które mogą przyczynić się do rozwoju terenów powiatu. Wartość funkcji klasyfikacyjnej wypowiedzi wyniosła 2,932 i była istotnie wyższa, przy p<0,001 w stosunku do pozostałych grup badanych. Istotnie w najwyższym stopniu, przy p=0,026 najstarsza grupa w ciekawej infrastrukturze powiatu upatrywała atutów w rozwoju swojego obszaru, oczywiście przy udziale funkcjonującego LGD. Również ta sama grupa badanych obok ciekawej infrastruktury w najwyższym stopniu, przy p=0,048, widziała swój region jako atrakcyjny dla inwestorów. W modelu znalazła się również aktywność zawodowa mieszkańców oraz działania związane z możliwością rozwoju młodzieży (tab. 2).

Tabela 2. Najważniejsze walory obszarów objętych działaniem LGD

Table 2. Outstanding features of the LAG Kraśnik area

Walory	Lambda Wilkasa: 0,537 F = 7,237 p<0,001*			Funkcja klasyfikacyjna Wiek badanych		
	Wilks' lambda	F value	p level	Do 35 lat	Od 36 do 55 lat	55 i więcej lat
Infrastruktura	0,548	3,081	0,026*	1,987	1,872	2,021
Walory przyrodnicze i turystyczne	0,521	12,363	0,001*	2,932	2,431	2,012
Możliwości rozwoju młodzieży	0,534	1,458	0,267	0,763	0,563	0,632
Atrakcyjność inwestycyjna regionu	0,561	2,802	0,048*	1,873	1,969	2,005
Aktywność zawodowa mieszkańców	0,542	3,261	0,018*	0,678	0,789	0,983
Stała				13,748	17,219	22,002

*- istotne różnice przy p<0,05.

Źródło: badania własne.

Tabela 3. Oczekiwanie przez mieszkańców kierunku działania LGD
 Table 3. Expectations by residents of the directions of operation of LAGs

Rodzaj działania	Lambda Wilkasa: 0.639 F = 6,328 p<0.001*			Funkcja klasyfikacyjna Wiek badanych		
	Wilks' lambda	F value	P level	Do 35 lat	Od 36 do 55 lat	55 i więcej lat
Wspieranie lokalnej działalności	0,628	3,062	0,028*	3,287	2,879	2,732
Wspieranie działań kulturowych	0,626	6,363	0,001*	1,532	1,879	2,001
Wizyty studyjne dla członków/lokalnych przedsiębiorców - tematyczne	0,636	4,156	0,037*	0,965	0,565	0,342
Stała				10,453	12,929	11,032

*- istotne różnice przy p<0,050

Źródło: badania własne.

Ankietowani deklaruwali, iż działania związane z LGD powinny być ukierunkowane na wspieranie lokalnej działalności. Takie oczekiwania w istotnie najwyższym stopniu, przy p=0,028, wyrażali najmłodsi ankietowani w wieku do 35 lat, natomiast grupa najstarszych we wspieraniu działań kulturowych upatrywała istotnych efektów (p<0,001), wynikających z funkcjonowaniu LGD. W istotnie najwyższym stopniu, przy p=0,037, młodzi mieszkańcy oczekiwali wsparcia ich funkcjonowania poprzez wizyty studyjne w krajach europejskich o wysokiej infrastrukturze rozwoju. Miałyby one na celu poznanie i wprowadzanie nowych rozwiązań na obszarze powiatu kraśnickiego (tab. 3).

Podsumowanie i dyskusja

Cel pracy, który zakładał przedstawienie funkcjonowania grup LGD i ich wpływ na region, jak również wskazanie stopnia zainteresowania mieszkańców działaniami LGD oraz związanych z tym oczekiwań został w pełni zrealizowany. Na przykładzie badanej grupy LGD Ziemi Kraśnickiej wskazano na potrzebę rozwoju działalności pozarolniczej, zwłaszcza wśród najmłodszej grupy respondentów. W takich działalnościach młodzi ludzie upatrywali swojej szansy na przyszłość, która nie byłaby związana z rolnictwem, będącym tej pory była wiodącą dziedziną gospodarki na tym terenie. To poprzez działania mające na celu stwarzanie korzystnych i stabilnych warunków dla LGD budowany jest lokalny potencjał, umiejętności i funkcjonowanie lokalnych inicjatyw, Lokalnych Strategii Rozwoju i ich wdrażanie (Doitchinova i Stoyanova, 2014, s. 674). Również z badań Zajdy i Psyk-Piotrowskiej (2014) wynika, iż działania w ramach programu LEADER zaowocowały promocją obszaru partnerstwa, zaangażowaniem jego mieszkańców w działalność na jego rzecz oraz integracją i współpracą członków, co skutkowało wzrostem ich kapitału społecznego.

To właśnie lokalne grupy działania są podmiotami wyposażonymi w stosowne narzędzia do aktywizacji środowisk lokalnych, a przez ugruntowane już relacje z samorządem terytorialnym w znacznej mierze decydują o jakości kapitału społecznego. Program na lata 2014–2020 wprowadza pojęcie community-led local development (rozwój lokalny kierowany przez społeczność), definiując je jako metodę maksymalnie zdecentralizowanej formy działań, zwiększającą znaczenie rozwoju oddolnego (Lopolito

i inni, 2011, s. 44; Zajda i Kretek-Kamińska, 2013, s. 258), który przejawia się w partycypacyjnym sposobie decydowania o rozwoju przez mieszkańców obszaru, którego rozwój dotyczy (Lukić, Obad, 2016, s. 71). Takie właśnie oddolne działania sprzyjały rozwojowi 10 projektów skierowanych na tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw, 12 projektów w kierunku działalności pozarolniczej oraz aż 287 małych projektów ukierunkowanych na rozwój wsi na terenie działania grupy LGD Powiatu Kraśnickiego (Leader, 2017)

Nowe działania na terenie funkcjonowania LGD to także zmniejszenie bezrobocia i promocja gminy od strony jej walorów przyrodniczych i turystycznych, co potwierdzono 30 nowymi miejscami pracy w przypadku LGD Ziemi Kraśnickiej (Leader 2017). Jednak nie w każdej sytuacji poprzez działania LGD występowały efekty zmniejszenia bezrobocia, na co wskazały badania Zajdy i Psyk-Piotrowskiej (2014), w których mieszkańcy w mniejszym stopniu deklarowali znaczny jego spadek w wyniku działania LGD. W badaniach autorzy zalecają zwrócenie uwagi na możliwość rozwoju działalności pozarolniczej, zgodnie z ideą wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, która to inicjatywa z założenia powinna przyświecać inicjatywom LEADER.

Wieloletnie doświadczenia krajów UE pokazały, że podejście Leader, jako jedna z metod rozwoju obszarów wiejskich, to dobry sposób aktywizowania społeczności lokalnych, przyczyniający się do ożywienia społecznego i gospodarczego na terenach wiejskich. Program Leader umożliwia społeczności wiejskiej kształtowanie własnej przyszłości. Do głównych zadań LGD należą zdefiniowanie i wdrożenie lokalnej strategii rozwoju, podjęcie decyzji o alokacji dostępnych zasobów finansowych oraz zarządzanie nimi. Jednym z podstawowych zadań LGD jest pozyskiwanie środków finansowych na rozwój regionu, na obszarach którego prowadzi działalność.

Warunkiem pobudzenia zaangażowania społeczności lokalnej w rozwój obszaru oraz lepszego wykorzystania jego zasobów jest budowanie kapitału społecznego na wsi. Z uwagi na ogólnie niski poziom aktywności i zaangażowania społeczności wiejskich na polskiej wsi w struktury lokalne oraz niechęć do współpracy, działania aktywizujące, promocyjne czy szkoleniowe, jakie są prowadzone przez Lokalne Grupy Działania, mają szczególnie istotne znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich (Czapiewska, 2010, s.103).

Uzyskane wyniki badań, jak również wcześniej prowadzone, potwierdzają założenie funkcjonowania w grupach LGD liderów, którzy prowadzą i ukierunkowują działania poszczególnych grup. Trzeba zauważyć, iż proces wdrażania inicjatywy Leader trwa w Polsce od 2004 roku (roku przystąpienia Polski do Unii Europejskiej), a LGD stanowią partnerstwa, w ramach których reprezentanci trzech sektorów uczą się zaufania do siebie, kształtują wartości, służące efektywnej współpracy, wypracowują jej zasady (Zajda, 2009, s. 210).

Udział LGD w kraju oraz inicjatywy tego rodzaju przyczyniły się do zwiększenia zdolności współpracy międzynarodowej i integracji w sieciach globalnych, do promowania współpracy pomiędzy wiejskimi społecznościami oraz lokalnymi władzami. Takie ukierunkowanie odzwierciedliło się w przeprowadzonych badaniach, w których ankietowani mieszkańcy właśnie w funkcjonowaniu LGD widzą możliwość rozwoju współpracy międzynarodowej, chcą w większym stopniu poznawać inne regiony Europy poprzez wizyty studyjne. Te działania dotyczą zwłaszcza młodych ludzi. Jest to element bardzo budujący, gdyż młodzi ludzie nie mówią o potrzebie wyjazdu za granice naszego państwa w celach zarobkowych, ale chcą z krajów bardziej rozwiniętych od Polski czerpać wzory, które można wprowadzać na swoich terenach. Takie działania badani odzwierciedlali w deklaracjach związanych z rozwojem młodzieży.

Wnioski

1. W działaniach związanych z LGD zwłaszcza młodzi ludzie upatrują swojej szansy funkcjonowania w przyszłości, która nie byłaby związana z rolnictwem, do tej pory wiodącą dziedziną gospodarki na ziemi kraśnickiej.

2. Potwierdzono, iż lokalne grupy działania są podmiotami wyposażonymi w stosowne narzędzia do aktywizacji środowisk lokalnych i one w znacznej mierze decydują o jakości kapitału społecznego. One również oczekują wsparcia lokalnej działalności.

Literatura

- Adamowicz, M., Zwolińska-Ligaj, M. (2009). Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 51, 11-38.
- Czapiewska, G. (2014). Rola instytucji i władz lokalnych w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*, 1(2010), 101-110.
- Doitchinova, J., Stoyanova, Z. (2014). Activation of local communities for development of rural areas, *Economics of Agriculture*, 3, 661-675.
- EU European Commission. Common Guidance of The European Commission's Directorates General AGRI, EMPL, Mare and Regio on Community-Led Local Development in European Structural and Investment Funds. (2013). Pobrane 17 stycznia 2017 z: http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/preparation/clld_guidance_2013_01_31.pdf, s. 8, 9, 25.
- Grosse, T.G., Hardt, L. (2010). Sektorowa czy zintegrowana, czyli o optymalnej strategii rozwoju polskiej wsi. Pro Oeconomia. Fundacja Ewaluacji i Badań na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Warszawa.
- GUS. (2017). Liczba bezrobotnych zarejestrowanych oraz stopa bezrobocia według województw, podregionów i powiatów. Stan w końcu grudnia 2016 r. pobrane 20.02.2017 z: www.stat.gov.pl
- Kiryłuk-Dryjska, E., Baer-Nawrocka, A. (2014). Polityka rolna Unii Europejskiej – kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego. Wydawnictwo UP w Poznaniu.
- Kołodziejczak, A. (2011). Lokalne Grupy Działania jako czynnik rozwoju wiejskich obszarów peryferyjnych w województwach lubelskim i podlaskim, *Wiejskie obszary peryferyjne – uwarunkowania i czynniki aktywizacji*, Warszawa.
- Lopolito, A., Nardone, G., Sisto, R. (2011). Towards a Comprehensive Evaluation of Local Action Group in LEADER Programmes, *New Medit - A Mediterranean Journal of Economics, Agriculture and Environment*, 1, 43-49.
- Lukić, A., Obad, O. (2016). New Actors in Rural Development - The Leader Approach and Projectification in Rural Croatia, *Sociologija i prostor*, 54, 204 (1), 71-90.
- Nunvářová, S. (2007). Rural development. 1st ed. Brno: Masaryk University.
- Pěluča, M. (2006). Rural development in the programming period 2007–2013 in the context of EU CAP reforms. Prague: IREAS. Institute for Structural Policy, o.p.s.
- Pięta, P., Stopolska, J. (2011). Rekomendacje dotyczące aktywizacji obszarów wiejskich, Warszawa.
- Podejście „LEADER”: podstawowy poradnik, Komisja Europejska (2006). Luksemburg: Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich.
- Strategia Rozwoju Lokalnego kierowanego przez społeczność na okres programowania PROW 2014-2020 Lokalnej Grupy Działania Ziemi Kraśnickiej. (2016). LGD Ziemi Kraśnickiej.
- Widomski, M.K., Gleń, P., Łagód, G., Jaromin-Gleń, K.M. (2015). Sustainable Development of One of the Poorest Province of the European Union: Lublin Voivodeship, Poland – Attempt of Assessment, *Problems of Sustainable Development*, 10(2), 137-149.
- Zajda K., E. Psyk-Piotrowska E. (2014). Oddziaływanie programu LEADER na kapitał społeczny mieszkańek wsi. *ZN SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 108, 55–68.
- Zajda, K. (2009). Potencjał kapitału społecznego Lokalnych Grup Działania województwa łódzkiego, *Więś i Rolnictwo*, 4 (145), 199-211.
- Zajda, K., Kretek-Kamińska, A. (2013). Professionalisation and economisation of rural NGO's and the activity of their members. An example of local action groups from Wielkopolska, *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 1(27), 249-260.